

MÁRKUS BÉLA (1945) Debrecen

MÁRKUS BÉLA

„...érted könnyes a szemem”

Sajó László: Volt időnk

A *Volt időnk* alcíme szerint: *Apám könyve*, amelybe három úgynevezett alszöveg (paratextus) vezet be, az egyik ajánlás – Anyámnak, Apám emlékének –, a másik mottó, a harmadik pedig előszó. Az utóbbi azt a benyomást kelti, mintha a szerző emlékéllító gesztusa elsősorban arra terjedt volna ki, hogy jegyzetelje, kiegészítse, magyarázatokkal lássa el (annotálja) apjának az 1999 és 2006 között kilenc füzeten kiadott élettörténetét mint alapszöveget. S mert az „aparegény” családtörténet is, segítségül hívott hozzá különböző forrásmunkákat, levéltárakban, múzeumokban őrzött aktákat, naplórészleteket, emlékezéseket, helytörténeti dolgozatokat. A ténszerűségre és tárgyilagosságra törekvés, az életvalóság hiteles szemléltetésének igénye az objektivitás szándékával mintha arra lenne hivatott, hogy ellensúlyozza az ajánlás feltüntetete szubjektivitást, a vállalt vallomások jelleget.

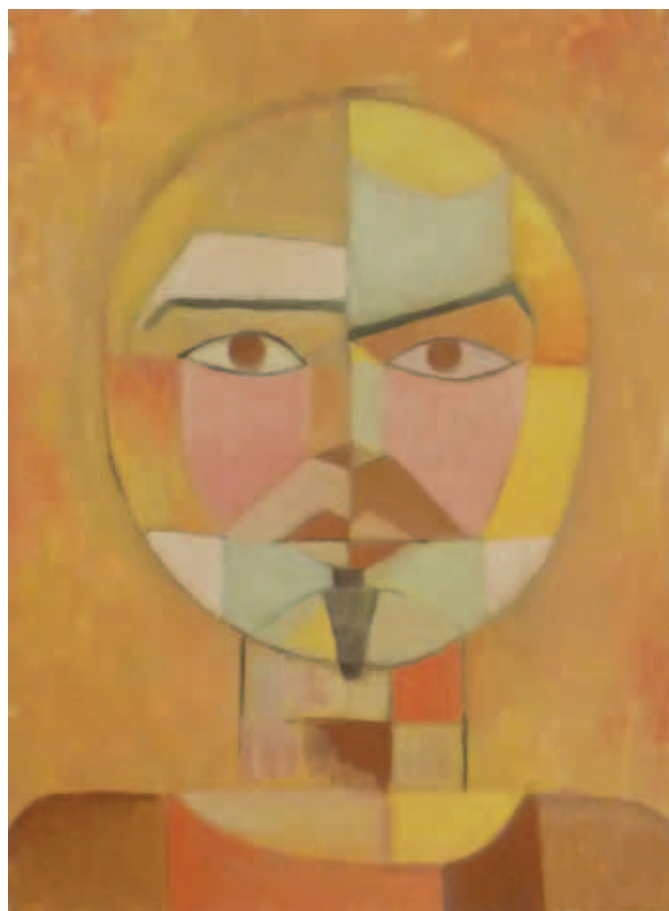
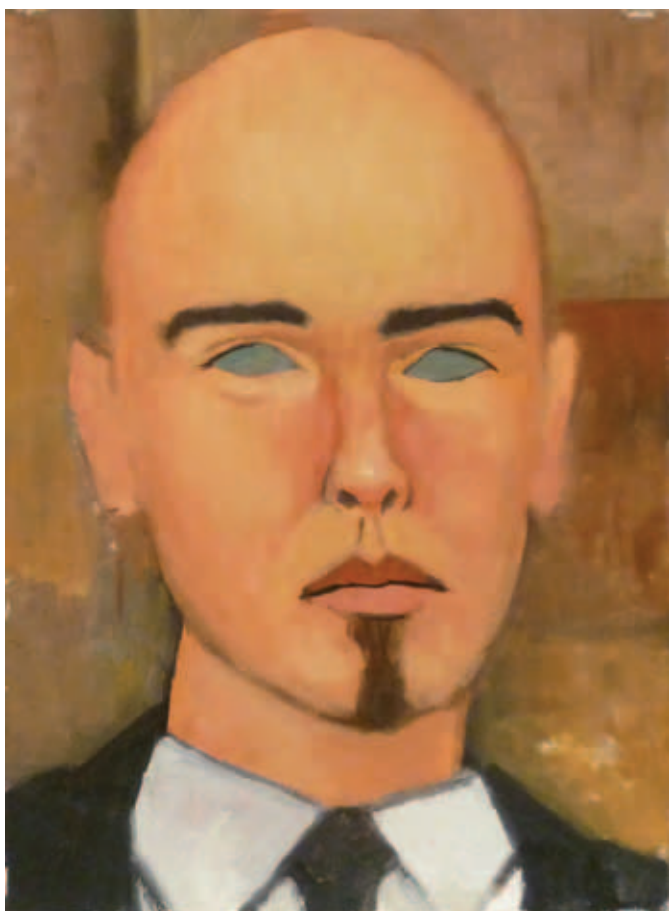
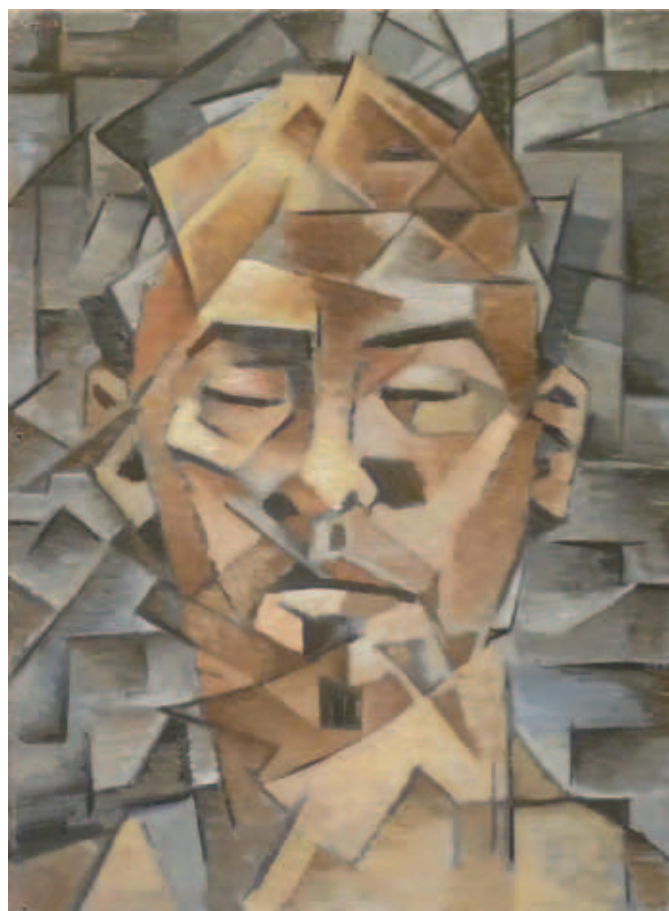
A kettő között pedig ott van a mottó, az „Ide osztottak, ide álltam” a maga egyszerre személyes és ugyanakkor általánosító, elvonatkoztatató hangsúlyával, az alanyi beszélő helyzetét ismeretlen és megnevezetlen erőknél tulajdonítva, önként vállaltnak állítva a másoktól, valakiktől függést. A hétköznapiak tetsző kijelentés etikai, sőt történetfilozófiai távlatú lesz, az eredetileg egy futballcsapatban kijelölt poszt (jobblábasként balszélsőt játszani) annak az egyetemes léthelyzetnek a jelölőjévé, amelyik a szabad akarat és a determinizmus viszonylatában határozza meg az egyén cselekedeteit. Mégpedig a nem választott, hanem osztott hely önkéntes elfogadásával, mintha maga választotta volna: a külső készítés, netán kényszerítés belsővé tételével. Valahogy a sztoikusok módjára, a belső szabadság Seneca megfogalmazta gondolatával: „ha beleegyezel végzetedbe, akkor vezet, ha nem egyezel bele, akkor kényszerít”. Az elvont, absztrakt helymegjelölés („ide”) talán nem túl merész képzettársítással két, klasszikus vershelyzetre is emlékeztet. Az egyik a játékot be is vonja az értelmezési körébe – igaz, nem a futballt, hanem a kártyát, közelebbről (keletkezés-történetének legendája szerint fogadásból készült mű) a bridzset. „Ki vagyunk osztva. Megvan helyzetünk. / Mit tehetnénk a szabály ellenében?!” – állítja s kérdezi az *Osztás után*, József Attila verse. A végzet hatalmát kifejező költemény („szótlanul várjuk, mit tesz végzetünk”; „a gyönyörű sikert, mely megvan bennünk, / ki tudja-e a végzet licitálni”) ugyancsak a determináltság problémáját veti fel. A másik szöveghely lehet egy féloldalas dialógus is, amikor a megszólított néma marad, s nem válaszol a megszólító szavára („Némán, némán is reánk vallasz”). De a beszélő lehet mintegy külső szemlélője is a vele történeteknek, s így tekinthet önmagára, tán ezért keserű-ironikus egy csepp a hangja. „Ahová estél, ott maradsz. / A mindenségéből ezt az egyet, / ezt az egyetlen egy helyet, / de ezt azután megszerezted” – szól a Pilinszky-vers, az *Egy KZ-láger falára*. A „megszerzés” a birtoklásnál az elfogadás akaratát nyilvánítja ki, hasonlóan az „ide álltam” szabad döntésével – a tiltakozás, a lázadás érzelmi felhangjai nélkül. Ahogy a láger képzetéhez, úgy kötődhet a focipályához is a lét elviselésének és megélésének érzete, gondolata. A könyv másik két alszövegétől eltérően a konkrétumoktól, valóságvonatkozásoktól megfosztva ugyan, ám annál telítettebben az emberi függetlenséghez kapcsolható teológiai, morál- és társadalomfilozófiai, pszichológiai kérdésekkel. Vagyis a mű bevezetése egyszerre ígéri a lírai személyességet, a dokumentum-próza ténszerűségét, politikusságát, valamint életfilozófiai, lételméleti távlatú történetek előadását. Mindehhez egy olyan karakterű elbeszélő szükségeltetik, aki a valóságos szerző önéletrajzi terein keresztül-kasul közlekedik – s a *Volt időnk* narrátora ilyen alak.

Főleg akkor ilyen, ha első személyben szólal meg, ilyen aztán, ha a harmadik személyű előadásmódot vagy nagy ritkán az önmegszólító formát választja – de akkor is, amikor néma marad, más beszél helyette. Hallgat ugyan, ám a jelenléte talán még tartalmasabb, mint egyébkor – természetes kíváncsiságról, elmélyült érdeklődésről, kifinomult beleérző, átélő képességről tanúskodik. Bizonyíték erre mindjárt a „Dunának, Rajnának egy a hangja. Sajó” szellemes, az Ady-vershez játékos nagyzóással kapcsolatot kereső családtörténeti bevezetés, a távoli és a közvetlen ősök szár-

mazási helyét, eredetét feltáró-bemutató néhány nyitó fejezet. Miután levezette, hogy két betelepített német család sarja, hogy a katolikus apai ágon Duna mentiek, a református anyain pedig Rajna-vidékiek, eljut a nagyszülők két kiválasztott községéhez, Vállajhoz, illetve Balmazújvároshoz. Feltűnő, hogy a többnyire az iratokat beszélgető narrátor nem elégszik meg azzal, ami önazonossága keresése és megformálása miatt leginkább foglalkoztatja, a családi-rokoni szálak felfejtésével, hanem feladatának tekinti a különböző települések históriájának magvas összefoglalását is. Így kerül szóba még Szatmárcseke és Szatmárnémeti. Az előbbi, ahol az apa született, s ahová az iskolás éveit költözték őt – a fiú mint jegyzetelő csak ámulhat, mennyire érzékletesek a tanításról szóló leírásai, akár a fenyítés formáit sorolja – körmös, tenyeres, fenekes –, akár a nyúllábbal való táblatörlést és másokat. A gyerekjátékok, az ünnepi szokások, valamint a különböző munkafolyamatok és -eszközök bemutatása – kezdve az ösztökével, a lókapával, folytatva az esztovátával, orsóval, csévélővel, motollával, végül a cséplőgéppel, körmös traktorral – a néprajz tudósainak is becsületére válnék. És becsületére az elbeszélőnek, a kíváncsiságát pusztán már a „másolással” elárulónak. Aki egy művelődéstörténeti szerepében fontosnak tartja – okkal – arra is felhívni a figyelmet, hogy a Kölcsey-kultusz a faluban csak 1938 után, a *Himnusz* költője halálának 100. évfordulóját követően kezdett kialakulni, a temetőbeli emlékmű felállításával. Szatmárnémeti: az édesapa jezsuita papok felügyeletével a püspöki konviktus lakója, két és fél évig gimnazista, 1944 márciusában megkapja a harmadikos bizonyítványát – gyermeke, a margóra jegyző felfedezi, hogy párhuzamos az életrajzuk: ő is tízévesen került el messzire a szülői háztól (Kőszegre, a Logopédiai Intézetbe, hogy egy évig sírjon – miként meg is írta *Írott kö* című regényében). Talán ez a kitérő is magyarázza, hogy az alapszöveg középiskolás élményeket alig elevenít fel, mint ahogy a város történelmi nevezetességeire sem tér ki – mintha a háború, a front közeledte akadályozta volna ebben.

S ha eddig a településrajzi, helytörténeti, honismereti érdekességekre esett a hangsúly, innen-től kezdve a felhasznált segédanyagok és aztán maga az apai emlékezések is mindinkább a társadalmi s politikatörténeti vetületükben mutatkoznak meg. Vállaj egyedi volta például az 1747-ben kialakított telekrendszere révén hangsúlyozódik, s hogy utcaképe az évszázadok múlásával sem változott, ma is egyedülálló az országban. Így említődik az ecsedi láp 1889-es lecsapolása, a Kraszna új mederbe terelése vagy annak az egyedi madár-, állat- és növényvilágnak a pusztulása, amely a kétharmad Balatonnyi vízzel együtt tűnt el. S így, amit az elbeszélő lelkes lokálpatriótaként büszkén említ: Vállaj azon kevés település közé tartozik, amelyik elnyerte „A leghűségesebb falu” címet, annak köszönhetően, hogy Trianon után, amikor előbb Romániának ítélték, a vállajiak kérését követve a ténymegállapító bizottság megváltoztatta a döntést Magyarország javára. (Érdekes tény, amit a krónikás nem említ, hogy a közeli Nagykároly zömében magyar képviselő-testülete viszont a Romániához való csatolás mellett „lobbizott”, féltve a piacát.) A hazához való hűség mellett a „sváb mentalitás” jellemzésére hozza fel a földhöz való ragaszkodást, azt a fajta családi gazdálkodást, ahol helyük és szerepük volt a nagyszülőknek, és ahol törődtek a gyerekek taníttatásával is – egyszerűen azt az életformát, aminek a termelőségvetések erőszakos szervezése vetett véget.

Mi sem természetesebb, hogy a másik családi fészek, Balmazújváros krónikájában is feltűnnek gazdaságtörténeti és társadalompolitikai elemek. Kezdve azzal, hogy betelepülésükkor mekkora földterületet kaphattak (volna), mekkora volt egy teljes telek (huszonöt katasztrális hold), folytatva a sajátos, frank jellegű házak építésével, s eljutva a földesurak csalódásának okához, miszerint a németek hamar elmagyarosodtak, sőt, ők lettek a nép „legöntudatosabb elemei”, bizonyos rá, hogy már 1905-ben Kossuth Körít alapítottak. A névváltozást, Habrstickból Zabosra nem sorolja ide, hiszen a másik ágon a Scheuermannból lett a Sajó. Az azonban indulatra gerjeszti, amit deportálás címszó alá sűrít, az 1945 legelején malenkij robotra elhurcoltakra, a szovjet légerekben elpusztultakra, köztük nagyapjára emlékezve. Naplók, memoárok idézik fel az emberhez méltatlan helyzeteket, tragédiákat, a rendszerváltoztatás óta megjelent „beszámolókhöz” képest a száműzetés, a gulág világát talán kevésbé új és éles megvilágításban látatva, mint a hazai, itthoni körülményeket. Balmazújváros esetében azt, hogy a deportálást a helyi „önjelölt községi vezetők” hajtották-hajtották végre, s hogy voltak, akik úgy vélték, a falu szülötte, Veres Péter sem emelt szót a lakosokért, csak arra vigyázott (ami persze bizonyíthatatlan), hogy „az ő gyerekei ne jussanak ilyen sorsra”. E vélekedésnek az elbeszélő azzal ad hitelt, hogy idézi Veres Péternek az Esti Szabad Szóban megjelent, a magyarországi németek kitelepítéséről írott cikkét (a hitelesség kedvéért megjelölhette volna a pontos dátumot). „Mostani felszabadulásunk csak úgy lesz teljes, ha tőlük megszabadulunk [...], nem ősi lakosok, hanem erőszakkal ide

POSTA MÁTÉ, Így festetek ti (Warhol), 2014

◀ POSTA MÁTÉ, Így festetek ti (Vlaminck; Picasso; Modigliani; Klee), 2014

telepített emberek, akiket Magyarország elnémetesítésére hoztak ide [...] Akik pedig sajnálják őket, azoknak azt mondjuk: menjenek velük.” Kell bizonyos elfogultság-egyoldalúság aztán ahhoz, hogy még egy parasztpárti politikust, Kovács Imrét idézzem – „A svábság egy batyuval jött ide, egy batyuval is menjen. A svábok önmagukat szakították ki az ország testéből” –, mintha a kitelepítés alaprendel-tervezetét, majd magát a németek kollektív bűnösségére alapozott rendeletet nem a kommunista vezetésű belügyminisztérium, jelesül Nagy Imre miniszter adta volna ki. Lehet, persze, hogy egy regényen nem szabad számon kérni azt az árnyaltságot, amit egy politikatörténeti esszén viszont igen – így is mértéktelenségre vall azonban a nagypapa sorsának jelképpé emelése. Ami lényegében azon alapszik, hogy nem tesz különbséget a Németországba történt kitelepítések és a Szovjetunióba való elhurcolások között, amikor azt állítja, hogy meghalt, „mert nem volt eléggé magyar”, bezzeg kincses Kolozsvár „fölszabadításakor” „eléggé az volt. Magyar huszár.” (Tenném hozzá, hogy mint e sorok írójának édesapja is, akit előbb belovagoltattak Kolozsvárra, majd kilovagoltattak a Donhoz.) Innen, Veres Péter szobrát, illetve a *Mit ér az ember, ha magyar?* című könyvét, továbbá Németh Lászlótól a „híg magyar, mély magyar” szembeállítását idézve jut el a súlyos végkövetkeztetéshez: „Nekem ne jöjjön senki azzal: magyar! Én meg másnapos.” A lapos poén feledtetni vele, hogy többen, nem senkik jöttek például azzal: „s mégis, magyarnak számkivetve... édes Hazám, fogadj szívedbe, hadd legyen hűséges fiad”. Mind a kötet egészét jellemző érvelés megfontoltságát, figyelmet érdemlő voltát, mind pedig az előadásmód játékosan is megtartott komolyságát tekintve kirívó megnyilatkozás ez, hozzá hasonló hangütés legfeljebb egy esetben tűnik még fel. Ott, ahol az elbeszélő középiskolai tanulmányait ecsetelve nem a saját tapasztalataira alapozva „versenyistállónak” nevezi a miskolci Földes Ferenc Gimnáziumot. A magyartanárt pedig „rettegettnek”, „hírhedt figurának”, „fanatikus vasembernek” – hitelt adva Keresztury Tibor véleményének, aki tanulóévei mesterével (Tóth Bertalannal) épp olyan otromba módon száll szembe, mint ahogy Görömbei Andrással tette a róla írott nekrológiájában.

Azért is feltűnő ez az „amplitúdó-váltás”, mert az elbeszélő modor a család történetének politikai-ideológiai háttérreljárásában is megmarad kedvesnek, kedélyesnek, fanyarul is csendes humorúnak, az eseményekre, esetekre derűs elnézéssel tekintőnek – és sohasem mordnak, szigorúan számon kérőnek, barátságatlanak. Ekképp festi le a középiskolai tanulmányait nyíregyházi Királyi Katolikus Gimnáziumban folytató, majd ugyanott, a Vasvári Pál névre keresztelt államosított iskolában érettségiző apa kényszer szerepléseit: előbb éltette Mindszenty bíborost, aztán tüntetett ellene, 1956-ban pedig, félreértve a rádióban mondott beszédét, megtagadta. Finoman jelzett hiányérzet: szüleje '56-ról „akkor se mondott többet”. A főiskolás évek történetei közül nem egy köré korjellemző anekdota kerekedik: az ma eleve mulattató, ami a maga idejében fenyegető volt, hogy az ávósok parancsoltak rá, menjen Egerbe felvéltelizni, ahol egy mondatot kellett mondania, s megnevezni, melyik az alany, s melyik az állítmány – és kész. Szellemes kommentár, afféle hálaadó: „tulajdonképpen az ávónak köszönhetem, hogy vagyok” – mivel hogy a szülei Egerben találtak egymásra. Jó szerencséjének tartja, hogy az apja nem házasodott meg előbb, míg Budapesten dolgozott. „Így volt ez jól megírva, nem először, a sors könyvében” – nyilatkozik meg a gyermeki szeretet, s mintha restelné az érzelmei kiáradását, mint mások is, kisebbiti magát: „Az az én küldetésem volt, hogy a családot Budapestre hozzam. Ennyi volt a szerepem, a családfátültetés, ennyit tudtam tenni.” S a diplomával a zsebben az apa nem azt a munkahelyet választja, ahová hívják (Miskolcon a megyei napilapot, az újságírást), hanem a tanítói állást Karcsán (végül egy napot sem tanít ott, behívják katonának), Tolcsva közelében, ahova a menyasszonya kerül. „...apám döntése: a nagyváros helyett falu. És egy csodálatos gyerekkor nekem” – a lelkesedés kitartó, a ragaszkodás a helyhez, ahol felnőtt, meg nem szűnő: „minden évben egyszer végigjáróm” a gyerekkor terepeit, kis birodalmait. Az övé is, de az apai emlékirat ideje is színesebbnél színesebb történetekkel halad előre. Tolcsva – ahol a római katolikus templomban, tudjuk meg, 1806. március 14–15-én a Szent Koronát őrizték – valószínűs édenként ragyog az emlékek tükrében. Ide költözik telente Messzi mama (a vállaji), akinek sokat köszönhet („A Bibliát, például. Istent”); itt szerkeszti pajtásaival egy orgonabokorban újságjukat, a Kisudvart, s egyáltalán, élnek „heten, mint a boldogok”. Kiüzetés a paradicsomból, amikor a kőszegi intézetbe kerül, hogy megszüntessék a felnőttkorában is (a katonai sorozóbizottság előtt) sokkszerűen rátörő dadogást, vagy amikor a miskolci tüdőkórházban gyógyítanak, ahonnan a szülei hazaviszik, noha a főorvos figyelmezteti őket: „még hatvanéves korában is köhécsegni, krákogni fog”. Ehhez a mai kommentár, zárójel között, mintha zárójelentés volna: „Így van. A tükrözés(ek) csak elhalasztva...” A tájszavak zamatát ízlelgető, még a dülönevek szépségére is fogékony ifjú – miután az apa Miskolcon a megyei tanácson kap állást – a baráti összejövetelnek versikéjével búcsúzik Tolcsvától: „Amíg a demizson kotyog, a szalon-

na forog. Ha már nincs a demizsonban, abbahagyhatod.” „...mindig jól jöttem ki döntéseiből” – fúzi hozzá az alapszöveghez, amelyből ekkorra már igen ritkán idéz, megfordítja az arányt: többnyire az ő történetmondását egészítik ki az emlékirat részletei, amelyeket nemegyszer helyesbit, felülbírál.

E részletek jó részt az apai büszkeség lenyomatai. Noha a fia szerint „finoman szólva, nem értékelte sokra az ún. költőségét”, s olyanokat mondott mindig, hogy „Kilövöd magad az ürbe, és ott lebegsz”, a feljegyzései (mintegy a gyermeke emberré válása dolgában) mégis elégedettségről és elismerésről tanúskodóak. Az elbeszélő életpályájának egy fontos pontját például így rögzíti: megszenvedett eléggé az egyetemi felvételéért, de „kitüntetéssel diplomázott” – amihez a magyar–népművelő szakos egykori hallgató szükségesnek érzi hozzátenni, hogy „nem egészen” így volt, hiszen nem a tanulmányi eredményéért, hanem a „közösségi munkájáért” tüntették ki. Egyébként pedig, fúzi még hozzá, mintha restelkedne, „a párt (apám) közbenjárására” lett egyetemista. „Így van, így ment ez” – állapítja meg, holott az az út, amit a közgazdasági szakközépiskolás érettségítő idáig bejárt, beleértve a levelezőn kezdett tanulmányai megszakítását, a különböző munkahelyeit a megyeszói nevelőotthontól a százhalombattai bepárlóig, egy öntörvényű emberre vall. Arra, akinek, noha sikerei vannak, nem az irodalmi érvényesülés, a hírnév a legfontosabb: nagy vonalakban beszámol ugyan pályája alakulásáról, ám élettörténete terében nem rakja központi helyre. Baráti, szerelmi kapcsolataiban is mindvégig keresi önmagát, s nehezen találja meg – ha megtalálja egyáltalán. „...úgy látszik, minden banalitás megtörténik velem. Házasság, válás” – összegez egy időben, és magatartása azért is nehezen meghatározható (felelőtlen lett volna? könnyelmű?), mert a szüleiről, nagyszüleiről szóló történetek a családot elvitathatatlan értéként jelölik meg. A családot s vele a házasság intézményét, már a vállalji „ősidóktól” kezdve. Bizonyosan tudatos, hogy a könyv címében nem a „múlt” szerepel, hanem a többféle jelentésű „volt” – lehetőséget adva arra az értelmezésre is, hogy apának s fiának volt ideje megéreznie s megélnie azt a Szabó Lőrinc idézte „föltétlen szeretetet”, amiről a narrátor már csak a kötet megindító búcsúverseinek egyikében tud beszélni (*Apám a fotelban*). A halálos ágyánál már erről sem: „Hánytam én is hiányt, ki, maga. / Ha már nincsen kihez szólnia, / minek ezek a rohadt szavak? / Nincsenek. Nincs apám. Nincs fia” (*Új hely*), hogy záróként aztán a szavak találjanak őrá, méltóságukkal, megrendítő erejükkel. A végső búcsút két életkép jelenetezi: Miskolcon egy utcai zenészre figyel fel, akitől „új nótát” rendel, édesapja régi dalát, amit a *Körhintában* Soós Imre énekelt, a „Jaj, de széles...” kezdetűt, s ez felidézi benne a világháborús másikat. Ennek előbb azonban csak a második sora jut eszébe: „te sem látod, hogy érted könnyes a szemem”, majd azután az első, a könnyekre fakasztó: „nem látlak én téged többé, soha, sohasem”. A másik életkép rajzolója, szinte szokásosan, mintha megint félne az érzélgősségtől, a vonaton hazautazó fiú elbeszélőt látatja, amint miután megevett egy túrós bélest, anyja kéziratát olvassa. „Amikor elbúcsúztunk tőle a »hatalmas házban«, kint az ajtnál megálltam, olyan volt, mintha tegnap történt volna az első találkozás, Egerben. Mindenre emlékeztem, a helyre, a beszélgetésre, előttem volt a jelenet. És akkor azt mondtam, emlékszel: Sajó Laci, hát ennyi volt?!” És legvégül, ismét, a gyász fájalmát egy pillanatra legyűrő, tárgyilagosságba fordító kijelentés: „Pestig nem állt meg a vonat.” (*L'Harmattan*, 2019)

THORMA JÁNOS, Aradi vértanúk (vázlat), olaj, vászon, 84,5 x 125 cm (ismeretlen helyen)